

“נקמת הערבית”

ראיון עם שמעון בלס לרגל צאת ספר זיכרונותיו בגוף ראשון

א. “כשאני אמרתי שאני יהודי-ערבי לפני שנים, בהתחלה קפצו”

“המשימה הראשונה שעמדה לפני היתה תרגום הרומן לעברית, אבל תוך כדי תרגום שני הפרקים הראשונים החלטתי להניח לגירסה הערבית ולכתוב את הכל מחדש. בד בבד עם זאת, לא הסתפקתי בקריאת רומנים מתורגמים לעברית, אלא גם התמסרתי לקריאה שיטתית בתנ”ך ובמשנה. החלטה נוספת שהקדתי לעמוד בה היתה הימנעות מקריאת ספר או עתון בערבית, גם מהאזנה לשידורי רדיו בערבית. למעשה החלטתי להיפרד מהערבית, אף לשכוח אותה, כדי להעמיד את העברית כשפה ראשונה. מהלך זה נמשך כשנתיים, תוך כדי כתיבת הגירסה החדשה של הרומן. והנה לילה אחד, בשבועי בשעה מאוחרת מהרפוס [שם עבד] נטלתי לידי לפני העלייה למשכב ספר של טאהא חוסיין כדי לבדוק דבר-מה שלא זכור לי מהו. אבל אחרי שכיבתי את האור נתקפתי בנחשול אדיר של מילים, של משפטים ובתי-שיר בערבית, כמו סכר שנפרץ פתאום, אשר הדביר את השינה מעיני עד אור הבוקר. זאת היתה נקמת הערבית בי, נהגתי לומר לעצמי, העונש שראוי היה לי מן הסתם על שהפנית את גבי לשפת-האם האהובה והחמימה” (עמ’ 75).

שמעון בלס נולד בבגדאד בשנת 1930, למשפחה יהודית-עיראקית. בנעוריו, בעת לימודיו בתיכון ‘אליאנס’, הצטרף למפלגה הקומוניסטית. לאחר סיום התיכון שימש ככתב של עיתון מצרי, ‘אל-חואדת’, וכעוזר לסנאטור היהודי עזרא מנחם דניאל (1874-1952), ופרסם בבגדאד בערבית רשימות ביקורת, מאמרים וסיפורים. על פי חוק הוויתור על הנתינות העיראקית שנחקק ב-1950, נרשם להגירה לישראל, ובאו עמו לארץ אמו, אחותו ואחיו ביולי 1951. אביו נשאר בעיראק לטפל בעסקיו, והגיע לארץ כעבור עשרים שנה, מספר ימים לפני פטירתו (בלס ששהה בפריז באותה עת לא זכה לפגוש את האב). המשפחה שוכנה עם בואה לארץ באחת המעברות שסביב לעיירה הפלסטינית מג’דל (כיום אשקלון), וחיתה שם יותר משנה.

בארץ הצטרף בלס למפלגה הקומוניסטית, וכתב בעיתונות הקומוניסטית בערבית, ב’אֶל-אֵיתִיחַאד’ ובי’אֶל-גִּדִיד’, תחת שם העט ‘אָדִיב אֶל-קָאָן’ (סופר הסיפורים). לאחר מכן הפך כתב לעניינים ערביים בעיתון ‘קול העם’ בעברית, וכתב בשם העט ‘אדיב קאס’. יחד עם חבריו דוד צמח וששון סומך הקים את ‘חוג שוחרי ספרות ערבית בתל-אביב’, שם הם דנו בין השאר בשאלת לשון הכתיבה שלהם, עברית או ערבית: “בשנים הראשונות בארץ לא היה בלבי ולו צל של ספק שהערבית תוסיף להיות שפת הכתיבה שלי. את דעתי זאת גם ביטאתי בכתב ובעל פה. ולא זו בלבד, אלא גם ראיתי שמחובתי כבן התרבות הערבית לעשות כל אשר באפשרותי כדי לבקוע את מסך הזרות החוצץ בין העולם הערבי והחברה הישראלית... הערבית היא מרכיב יסודי בזהותנו כבני אדם, ובכך אין אנו שונים משאר עמי האזור, ולכן רצוי לשמור על זהות זאת בכתיבתנו” (עמ’ 45-43).

בסופו של דבר בלס היה העיראקי הראשון שהגיע לארץ בשנות החמישים שפירסם רומן בעברית, וספרו *המעברה* ראה אור ב-1964 בהוצאת עם עובד. בלס כתב רומן זה בגרסה מוקדמת בערבית, אך לא פרסם אותה מעולם, ואילו הנוסח העברי לא היה תרגום, כפי שהוא מעיד בזיכרונותיו, אלא כתיבה מחדש של הרומן. לאחר מכן שב בלס לעסוק בערבית, וכתב בראשית שנות השבעים דוקטורט בסורבון בפריז על השתקפות המלחמות עם ישראל בספרות הערבית. לאחר שהותו בצרפת שב לגור בתל-אביב, ושימש לאורך שנים פרופסור לספרות ערבית באוניברסיטת חיפה. כתיבתו של בלס מרתקת, רבת השראה ומקיפה עולמות רבים, ובכל ספריו בלטו דמויות הנושאות עמן זרות וזהות כפולה, על כל כאבן וחדות מבטן, בין ארצות. בלס פרסם לאורך השנים אחד-עשר רומנים, שני קובצי סיפורים, שני ספרי ילדים (אחד מהם באנגלית), קובץ נובלות אחד, קובץ אחד של תרגומים מן הספרות הפלסטינית, וכן ספרי מחקר (שלושה מהם בערבית, אחד בעברית, אחד בצרפתית); כן ערך בלס את כתב העת המדעי בערבית לחקר הלשון והספרות הערבית ‘אל-כרמל’. עתה רואה אור ספר זיכרונותיו, *בגוף ראשון*.

שמעון בלס, חלום הילדות והנערות שלך, כפי שאתה מתאר בספר, היה להיות סופר ערבי, והחלום הזה הוסיף ללוות אותך גם בעשור הראשון שלך בארץ; האם אתה מאוכזב מכך שבסופו של דבר לא הפכת להיות סופר ערבי הכותב בערבית ומהווה חלק מן ההיסטוריה של הספרות הערבית החדשה במאה העשרים? וזאת למרות שאתה מגדיר את עצמך ערבי-יהודי, למרות שהתחלת את דרכך בכתיבה בערבית במסגרת הספרות הערבית, ולמרות שגם בכתיבתך בעברית מתבטא קשר עמוק אל התרבות הערבית? קשה לקרוא לזה אכזבה, השאלה היא באיזו סביבה אתה חי: הסביבה שבה חייתי בעיראק, בבגדאד, יכלה להציע לי הרבה אפשרויות לכתיבת סיפורים בערבית ולהכרת אנשים. המעבר לארץ היה ניתוק במידה מסוימת מהסביבה הערבית, מהחוויה בעלת השורשים, ואימוץ מציאות חדשה, שהיא גם שלי, מהמעברה והלאה, האנשים שהכרתי, שחייתי עמם ובתוכם. אני רואה עצמי כמי שלא התנתק מהסביבה שבה גדל, אבל תמיד הייתי פתוח לסביבה החדשה.

יש לי רומן שלם שמתרחש בעיראק [והוא *אחר*, א”ב], יש סיפורים קצרים רבים שחוזרים לעיראק [בתוך הקבצים: *מול החומה* ובעיר *התחתית*, א”ב]. האם אני מצטער שאיני כותב בערבית? אני לא חושב. לא עמדה בפני שאלה כזאת. העובדה היא שאני כותב בערבית: אמנם זה בעייתי להגיע דרך העברית לסביבה שבה חייתי, להישמע בתוך הספרות העיראקית. אבל אלו בעיות שכל יוצר נתקל בהן במידה מסוימת, בווריאציות שונות. דרך התרגום אפשר להישמע גם במקומות אחרים: כאשר הרומן *והוא אחד* תורגם לאנגלית, היו ביקורות שאמרו שזה הספר הטוב ביותר שמתאר את המציאות בעיראק.

קובץ הנובלות שלי *אותות סתיו* תורגם לערבית. סמיר נקאש תרגם אחת מהנובלות, וגם אני תרגמתי כמה סיפורים שלי לערבית, למשל, “בעיר התחתית”. כשאתה מתרגם את עצמך - זה כאילו אתה כותב מחדש. יש לך חשק לזייף, להוסיף דברים, להוריד, לערוך. ובכל זאת אתה מקפיד על משמעת עצמית ונשאר נאמן למקור. פנתה אלי בשאלות מישהי מסוריה שכותבת מ”א על *אותות סתיו*. מאוד הייתי רוצה שהספרים שלי יתורגמו לערבית, וגם לשפות אירופאיות. מעט מאוד תורגם, אולי בגלל העמדה הפוליטית שלי, שלא מחניפה לציונות.

“אני לא הרחקתי מהעולם שבו גדלתי, אני רק עברתי מארץ לארץ בתוך האזור דובר הערבית. בזה אני גם שונה מסופרים מהגרים אחרים מאירופה ומאמריקה

נכנסתי למפלגה אחרי שראיתי את הסיסמה הפשוטה שלהם על דלת: "מולדת חופשית ועם מאושר", ואחרי שקראתי את התרגום לצרפתית **לעקב הכרזל** של ג'ק לונדון, שקניתי אצל הסופר נעים קטן. בבית לא חשנו מחסור, ולא הכרתי מקרוב את מצוקות העניים והפועלים. גם מבחינת התפיסה הפוליטית לא השתנה אצלי דבר מבגדאד ועד היום. בגיל צעיר הצטרפתי למפלגה הקומוניסטית, למסגרת של השמאל העיראקי האקטיביסטי. גם בארץ הצטרפתי למפלגה הקומוניסטית. אני עדיין דוגל ביותר צדק חברתי, ושיוויון, והתייחסות לאיש הקטן. מבחינה זאת לא השתניתי. אבל את המפלגה הקומוניסטית עזבתי, אפשר לומר, גם כן מסיבות ספרותיות, כמו שנכנסתי. תמיד היה ויכוח עם המפלגה בנושא הספרות, שם העריצו את הריאליזם הסוציאליסטי. גם אנחנו אהבנו סופרים כמו לואי אראגון, אבל לא היה אפשר לקבל את תכתיבי המפלגה לגבי הספרות.

"הצטרפתי למפלגה... מתחיל הפרק חדש במהלך חייו. פרק שהוציא אותי מהעולם המופרש שבו גדלתי, עולמו של תלמיד בית-ספר יהודי, שלא נודמנו לו ידידות של ממש עם לא יהודים, והושיב אותי לראשונה בחברתם של אנשים שלא היה לי מגע עם שכמותם בעבר" (עמ' 24-25).

"עם חתימה חזרה פורטסמות" שהחמיר את תלותה של עיראק בבריטניה... תפסה

המפלגה הקומוניסטית את מקומה המרכזי בהתקוממות אשר גרמה לביטול החוזה ולהתפטרות ממשלת צאלח ג'בר. זכרונות יקרים שמורים עמי מאותם ימים. אלה היו ימים שבהם השתתפתי לראשונה בהפגנות, ששילבתי זרועות עם מפגינים שלא הכרתי לפני כן, שקראתי במלוא קולי להפלת ממשלת הבגידה הלאומית, לשחרור האסירים הפוליטיים, לבחירות חופשיות... בהפגנות לאורך רחוב אל-רשיד קראו המפגינים: 'אחים יהודים אנחנו, אויבים לאימפריאליזם ולציונות!' אני זוכר את החיון הנדייר שבהתקרב ההפגנה אל אזור הבנקים והמסחר כסיסמה זאת נישאת בפי מאות הצועדים, כיצד יצאו אל הגוזטורות סותרים ופקידי בנקים, רובם ככולם יהודים, ומחאו כפיים בהתלהבות" (עמ' 29-30).

את הרומן הראשון שלך, **המעברה**, כתבת קודם כל בערבית, תחת השם **יומנה של עוזרת-בית** (עמ' 52), אבל בסופו של דבר פרסמת רק שני קטעים מתוכו בערבית כסיפורים עצמאיים ב"אל-ג'דיד"; איזה תגובות קיבלת על הסיפורים הללו? ולמה לא פרסמת את הספר בערבית?

תראה, קיבלתי תגובות מידידים; מאלו שכתבו ב'אל-ג'דיד', קיבלתי דווקא מחמאות, והיתה התעניינות. אבל הערבים לא חיו אז כחלק מהציבור העברי. הם היו סגורים בכפריהם תחת הממשל הצבאי, נפרדים מהחיים בשאר המקומות, ואני חייתי בתל-אביב, בעברית. להמשיך לכתוב בערבית במצב הזה, זו זרות כפולה, שבה אני כותב על חיים של יהודים לקורא ערבי, ואני כותב לקורא ערבי, שאני לא יודע איך הוא חי תחת השלטון הצבאי, מלבד הקריאה שלי על חייו. וגם, כששיניתי את דעתי לגבי שפת הכתיבה, חשבתי על עצמי: חשבתי שאם אכתוב בערבית אהיה בבדידות בין הסופרים כותבי הערבית, כמו יצחק בר-משה, שהיה נותן את הספרים שלו לידידים לקרוא, וכמו סמיר נקאש. זה מה שהביא אותי לעבור לעברית. אחרת הייתי דן את עצמי לבדידות

לישראל. אני לא חציתי ים כדי להגיע לכאן. הערבית היא שפת האזור, היא גם השפה הרשמית השנייה בישראל" (עמ' 65).

אין בך דחף לפעמים לחזור ולכתוב ספר או סיפור בערבית? אני ממשיך לכתוב מאמרים וביקורות בערבית, אבל לא אתחיל לכתוב סיפור חדש בערבית. ברגע שאתה מאמץ לך לשון, נוצרת אינטימיות בינך לכינה, והיום קל לי יותר לדבר עברית מאשר ערבית. זאת משום שאני ממעט לדבר ערבית, מלבד בהזדמנויות מיוחדות. אני מדבר ערבית כשאנחנו בין חברים עיראקים בחו"ל, ובארץ עם נסים רג'וואן או עם ששון סומך, וגם כשאני פוגש גולים עיראקים באירופה, ויש משהו משותף - שכונה שהם מכירים - השפה. רוב החברים העיראקים שם צעירים ממני, כמו המשורר עבד אל-קדר אל-ג'נאבי. הייתי בקשר גם עם אל-עפיף אל-אח'דר מתוניסיה, שהוא הוגה מרקסיסטי. הערבית היא שפה שבה אני משתמש למאמרים, ואני קורא בה כל הזמן, אבל באופן יומיומי, העברית הפכה לשפה הראשונה שבה אני חושב. רק הודות לזה אני יכול להמשיך לכתוב בעברית, ואני חושב שזאת היתה החלטה מחויבת מציאות.

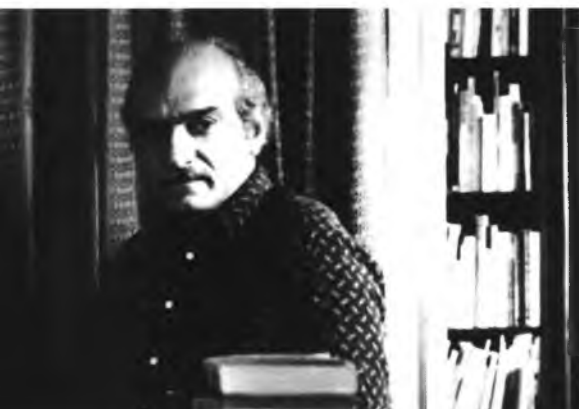
בחרתי לנהוג אחרת מהסופר סמיר נקאש, שסגר את עצמו, וחי בארץ, בסביבה שלא יודעת מה הוא עושה; הוא כתב בערבית, אבל העולם הערבי היה רחוק. מאז שמת, הוא התקבל בעולם הערבי מעט יותר, כי העובדה שהוא ישב בין הציונים והחזיק בערבית, מבחינה רגשית, נתנה לו מעין "תעודת כשרות". ישנם גם עיראקים אחרים, לא יהודים, שחיים מחוץ לעיראק, והמשיכו לכתוב בערבית. מי שעוסק ביצירה של עיראקים בגולה מתייחס אליהם כחלק מהספרות של עיראק, כחלק מהספרות הערבית.

"מהספרות הערבית המקורית הוקסמתי מכתבתם של שניים: ג'ובראן ח'ליל ג'ובראן וטאהא חוסיין... קולו של ג'ובראן היה בעיני קול התבונה, קול התום והיושר שבאדם, והערצתי לא הניעה אותי לחקות את סגנונו המיוחד בכתבת סיפורים קצרים שנוהרתי מלהראות להכריזם... כתבתי בבת-יפקה, כי בבית בן שני החדרים שבו התגוררנו לא היתה לי פינה שקטה לכתובה" (עמ' 17, 20).

האם אתה מרגיש שהכתיבה שלך השתנתה במעבר מהערבית לעברית? במעברים בין בגדאד, המעברה, תל-אביב ופריז? ומה בכל זאת נשאר?

מבחינת תפיסת הכתיבה, אצלי לא השתנה דבר מבגדאד ועד היום. אהבתי את השפה הערבית מאוד, נמשכתי לסופרים טאהא חוסיין ותאופיק אל-חכים והושפעתי מהם. בספרות ובקריאה היתה בי פתיחות גדולה לתרבות אירופה, ובעיקר אל הצרפתית. הייתי קורא קבוע בצרפתית. גם חוסיין ואל-חכים היו עם הפנים לצרפת, אגב. היחס שלי כערבי לתרבות המערב היה לגלות פתיחות ולא רק להביט אחורה. וגם בארץ הראייה שלי, סגנון הכתיבה שלי, היו המשך למה שהיה בבגדאד, והזיקה לספרות הצרפתית המשיכה והתחזקה. לג'ובראן ח'ליל ג'ובראן, סופר שאהבתי מאוד לקרוא כבר בעיראק, יש פואמה גדולה על מפגש בין איש זקן שעוזב את העיר והולך ליער, מאוכזב מהניצול ומהשקר, מהפער בין העשירים לעניים, לבין ילד שהוא פוגש שם, ילד צעיר עם נאי, חליל, ומתנהלת ביניהם שיחה... [בלס עוצר ומצטט קטעים ארוכים מן הספר מזיכרונו, בערבית, א"ב]. זה מדבר על הצדדים הנוראים בעיר, וזה אומר שאין דברים כאלה ביער, ומציע לו, בוא תחיה איתי, ונשכח מן האסונות. הייתי עולה על הגג וקורא את זה.

אבל לא הייתי רק חולמני או רומנטיקן. הבנתי שיש ניצול, יש שלטון ריאקציונרי, ויש כוח שפותח אפשרות חדשה, וכך הגעתי לקומוניזם. מתוך אהבת הספרות. זו היתה כניסה מתוך אופי רומנטיסטרותי.

שמעון בלס (שנות השמונים). צילום: דינה גונה

כפולה, שבה הערבי לא קורא אותי, ומי שחי איתי לא יכול לקרוא מה שאני כותב.

"למדתי עברית מקריאה בעתון ומשיחות עם אנשים, אימצי לעצמי את המבט האשכנזי בהגיית הח' והע', ורק כשנתיים או יותר לאחר מכן, בהיותי עדיין בשירות חובה, אפסנאי ראשי בגדוד מילואים בדרום הארץ, החלטתי לחדול ממעשה חקיינות זה. יושב הייתי במשרד וממלא טפסים... כשהרדיו היה פתוח ותשומת ליבי נמשכה לקולו של איש שנשא דברים בעברית עשירה ובמבטא מזרחי מודגש... סבור הייתי שהדובר הוא ודאי איש משכיל מיוצאי תימן, אך מה רבה היתה הפתעתי כשבתום דבריו נמסר שזה היה משה שרת. ידעתי אמנם ששרת, בניגוד לבן-גוריון, למד ערבית... הרגשה לא נעימה היתה לי, ממש בושה, כשאיש כמוהו, אשכנזי למהדרין, מתאמץ להרגיל את לשונות בהגייה כהלכה, ואילו אני מחקה את האשכנזים בהגייתם. מאותו יום החלטתי להדגיש שני עיצורים אלה, מה שדרש ממני מאמץ לא קטן" (עמ' 43)

"פרידות רבות היו לי במהלך חיי, פרידות כואבות, אבל היתה לי גם פרידה אחת שכפיתי אותה על עצמי. זאת הפרידה מהערבית כדי להתמסר לעברית, לחבוק אותה ולא להניח לה להפלט מזרועותי. אבל פרידה זאת, ככל שהיתה קשה וכואבת, לא היתה סופית, אלא עברה בהמשך לתחום הפרדה, כשהערבית כבר לא חששה מהתגנבות הערבית לתחומיה. מאז התבצרה הפרדה בין שתי הלשונות, כל אחת בתחומיה: אחת ליצירה ואחת למחקר, ואני עובר מאחת לאחת, כפי שנהגתי לעבור בין חדר האקדמאי לחדר הסופר" (עמ' 132-133).

אתה ופרופסור ששון סומך ואחרים, מגדירים את עצמכם כ"יהודים-ערבים". מה המשמעות של ההגדרה הזאת בעיניך? המהות של ההגדרה יהודי-ערבי היא הלשון והתרבות, וגם המנהגים, המאכלים, שהם תוספת לחוויית החיים המזרחית, אבל בעיקר השפה והתרבות הערבית עוד מימי הג'א'הליה שלפני האיסלאם, שלמדנו וקראנו ואהבנו, מאמרו אל-קייס... [בלס פוצח בשורת ציטוטים ארוכה מזיכרונו משירת הג'א'הליה בערבית, א"ב]. תראה, האדם הוא בן התרבות שלו, הוא סופג את זה. כשאני אומר יהודי-ערבי, זה כמו שאני אומר יהודי-פולני, יהודי-גרמני. ההורים שלי דיברו ערבית, וגם הרחוב ובית הספר. ליהודים כנגדאד היה מבטא משלהם, אבל גם לנוצרים היה מבטא אחר, וגם למוסלמים היה אקצנט שונה. הסיבה לכך שקשה לאנשים הצירוף יהודי-ערבי, היא שבתודעה הישראלית-הציונית הערבי הוא האויב, זה שמנגד. אבל כך זה היה, היינו יהודים-ערבים, זה טבעי.

כשאמרתי לפני שנים שאני יהודי-ערבי, בהתחלה קפצו, גם כי המילה ערבי קיבלה את המשמעויות הפוליטיות של - זה האויב שיוצאים להרוג. אבל מאז פחות מתרגזים כשאני אומר שאני יהודי-ערבי. משהו השתנה. אולי התחילו לחשוב על העניין, אולי הבינו שזה הגיוני שהיהודים מארצות ערב הם בעלי השכלה ערבית, והם יהודים-ערבים, ואולי גם העלייה של אינטלקטואלים מזרחים, שמדברים על כך, סייעה. השאלה של הלאום הערבי כלאום פוליטי אחד, החלה להתפתח עם עבד אל-נאצר, שראה את הלאום הערבי המאוחד כלאום שעומד כנגד אירופה. כנגדאד, במפלגה הקומוניסטית, במאבק כנגד הקולוניאליזם, הזדהיתי עם העם העיראקי ולא עם רעיון פוליטי של אומה ערבית אחת. כשנאצר היה בשלטון, הייתי קומוניסט וכתב לעניינים ערביים של העיתון 'קול העם', והייתי יושב ומקשיב לנאומים שלו ברדיו. ראיתי בו ייצוג של תנועה לאומנית, מתפשטת, שרוצה לשלוט. כך קרה באיחוד עם סוריה, הפכו את רעיון הלאום הערבי לבעל משמעות פוליטית, וניצלו אותו גורמים כמו נאצר, שרצו להתפשט ולהשתלט על כל העולם הערבי. עד עבד אל-נאצר, הערבי היה שפה, תרבות, שייכות, ולא כזה שצריך לעמוד מאוחד, מעיראק עד מרוקו, בשליטתו של נאצר כמובן, כנגד המערב והקולוניאליזם.

אתה וששון סומך הדגשתם למעשה את דמותו של היהודי-ערבי המודרני, החילוני, הקשור לערבית הספרותית, אבל מה דעתך על המקום היהודי-ערבי המסורתי יותר, במסגרת הדת, מרס"ג והרמב"ם ועד לפיוטים הנכתבים כיום למוזיקה של אום כולת'ום? האם גם הם היו יהודים-ערבים?

בהחלט. תראה, עד המאה העשרים לא היו בתי ספר ממשלתיים, עם תוכניות לימוד של הממשלה. אז איפה למדו לקרוא? המוסלמים במסגד, היהודים בבית הכנסת והנוצרים בכנסייה. היהודים למדו עברית וערבית וכתבו את שתי השפות באותיות עבריות. אבא שלי היה כותב לנו באותיות עבריות מכתבים, בערבית כמובן, הדודים של אמא הקריאו לנו אותם, ואחר כך הקריא עבוד, אחי הבכור. כך עד התקופה החדשה, כשכולנו התחלנו ללמוד אותו דבר בבתי הספר, ואז ההבדל בכתביה בערבית, כלומר, שהיהודי כותב את הערבית באותיות עבריות, נחקק. עד כיתה ג', למדנו בבית הספר שיעור אחד בשבוע קריאה בעברית. למדנו את ספר בראשית, והתייחסנו לעניין בזלזול, זה נחשב שיעור צדדי. אבל זה עזר בחגים, יכולנו לקרוא בהגדה של פסח באותיות עבריות.

האם יש אפשרות גם לדור חדש של יהודים-ערבים? למשל, הבת שלך?

הדור הבא? זה אבוד. הבת שלי גדלה פה כמו כל ישראל. אני לא חושב שהעניין היהודי-ערבי ימשיך להתקיים. כי אין עוד יהודים בעולם הערבי, כמעט, חוץ מבתים ובמרוקו. העולם הערבי התפנה מהיהודים, ואין יהודים-ערבים. אלו שנולדים כאן הם יהודים-ישראלים לכל דבר. הדור הצעיר שנולד בארץ הוא עברי.

אבל דווקא אתה בספרך **ילדי חוץ**, החלק השלישי בטרילוגיה **תל-אביב מזרח**, הראית איך גם הילד של יוסף שאבי, דורון, יורש משהו מהמזרחיות, מההורים, מהסביבה?

נכון שיש דברים שחודרים אליו, אבל הם לא משנים את זהותו הדומיננטית כעברי. גם הבת שלי, מה יש לה מהערבים, אוכל? אלא אם כן אותו בן לדור שני או שלישי, הדור שלך, מחפש, רוצה למצוא מה יש מעבר. אתה, מתוך מודעות רוצה להכיר, להיות קרוב לעולם הזה כחלק מהעולם שלך, ולהוסיף לזהות שלך. אבל אם נגיע לשלום עם העולם הערבי, הכל ישתנה ביחס לערביות ויהיו קשרים. יהיו הרבה ישראלים שיעברו לגור שם, גם מזרחים וגם אשכנזים. בעידן של שלום ויחסים מסחריים והשקעות, בעלי ממון שישקיעו במפעל במצרים יגורו ליד ההשקעות שלהם. ומכך הנהגה הציונית פוחדת פחד מוות, כי זה שומט את הקרקע מתחת לעמדה הציונית, של הניגוד בינינו לבין עולם הערבי כמקור שהיא יונקת ממנו.

ב "פרידה מהמולדת"

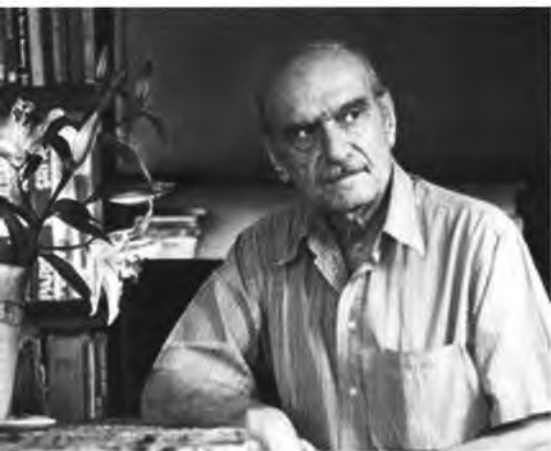
"משפחות יהודיות רבות התגוררו בשכונת הנוצרים, ובשבתות ובחגים ניכרו היטב בסימטאותיה. בראש-השנה לבשנו צחורים, מגרב ועד מקטורן; בפורים התהלכנו עם אקדוחים וירינו לכל עבר ובפסח שפכנו חמתנו על הגויים. לא ירדנו אל נכון למשמעות הדברים שעשינו, לא ידענו, ועודני לא יודע עד היום, מדוע העפנו עפיפונים בתשעה-באב... לא היה ילד יהודי שלא העיף עפיפון בתשעה-באב... בערבי הקיץ היו מתמלאים שמי בגדאד עפיפונים בשלל צבעים" (עמ' 37).

"העזרת-האומנת המוסלמית שלנו... קשה ומכאיבה היתה הפרידה מאייה, פרידה שכמוה כנטישה, ולעולם לא אשכח את המבט החרד שנתנה בי כשרכנתי לנשק את כף ידה. הפרידה מאייה היתה גם פרידה מכל מה שחוויתי משך השנים במחיצתה. זאת היתה פרידה מנוף הילדות והבחרות, מהסימטאות המפותלות

איך התחלת לפרסם בארץ?

הפרסומים הראשונים שלי היו בעיתונות הקומוניסטית בערבית, 'אל-איתיחאד' ו'אל-ג'דיד'. כבר מרגע שהגעתי לארץ רציתי לקרוא את 'אל-איתיחאד', ולהכיר את מי שעורך ומי שעובד שם. כך פגשתי את אָמיל חביבי, אמיל תומא, ג'ברא ניקולא, חנא אַבּוֹ-חנא, שהיו קרובים אלי מבחינה תרבותית, והתיידדנו. מאוחר יותר כתבתי גם בעברית

ככתב לעניינים ערביים ב'קול העם'. אחר כך גם תרגמתי את הקובץ **סיפורים פלשטיניים** (1970), שהיה קובץ ראשון של תרגום מהספרות הפלסטינית. הכוונה היתה לקרב, להגיע מעבר לחומה העומדת בין ערבים ליהודים; שהקורא ילמד משהו על הספרות של העם הפלסטיני, שנדפק ונהפך לעם של פליטים. זאת היתה פעילות פוליטית.

שמעון בלס, צילום: אריק סולטן

מה דעתך על המשורר מחמוד דרוויש?

אני מבין אותו ומזדהה איתו. הגולה אצלו היא המילים, הזיכרונות; זה מה שהיה לו. אבל אני יושב פה. יש הבדל בין פליט לאדם שחי חיים נורמליים. אני לא פליט. התמודדתי עם הגולה כיוצר, אבל אני חי חיים נורמליים, אני לא פליט.

"24 ביוני 1951, היום שבו נהייתי אזרח מדינת ישראל... למחרת העלו אותנו על משאית פתוחה והסיעו אותנו דרומה, אל אחת משלוש המעברות שהוקמו בסמוך לעיר שנקראה אז מגדל-גד, היא אשקלון של היום, היא מגדל הפלסטינית, שתושביה נמלטו ברובם ב-1948 והנתורים גורשו זמן-מה לפני הגיענו. רק שומר בית הקולנוע הקטן והיחיד שבמרכז הרחוב הראשי נשאר משום-מה, בחור חירש-אילם, שנהג לעלות אל גג הבניין ולצפות בנעשה בעיר. זה היה הערבי הראשון שפגשתי בישראל, ערבי אילם, אבל גם הוא נעלם באחד הימים" (עמ' 5). "כחודשיים אחרי הבחירות, השתתפתי בימי עיון שערך מחזו הדרום של המפלגה לחברה יוצאי עיראק. הפגישות התקיימו ברמלה, וזו היתה לי הזדמנות ראשונה לבקר בעיר ערבית, לסייר ברחובותיה ובסימטאותיה אחרי שהתרוקנה מרבית תושביה המקוריים... את ההרצאות בערבית נשאו בעיקר תופיק טובי ואמיל חביבי. הופעתו של חביבי היתה חוויה מרנינה לכל המשתתפים. הוא גם נשאר לשיחות קלות בהפסקות ועורר את הערצת כולנו בחוש ההומור שלו" (עמ' 41).

כקומוניסט, חשת שיכול להיות חיבור מעמדי בארץ בין המזרחים לפלסטינים, במקומות שבהם הם חיו יחד, כמו רמלה, לוד, יפּו? חשבת שדווקא שם היה אפשר שתימשך הזהות היהודית-ערבית של בגדאד?

היהודים, המזרחים בעיקר, שגרים שם, ברמלה ולוד, לא בחרו בזה. העבירו אותם לשם. שם הקימו להם מעברות, ושם הם מצאו את עצמם מצד אחד קרובים לערבים, ומצד שני בקונפליקט איתם. הם היו כלי בידי השלטון, בניסיון של ההנהגה הציונית להעמיד שם יהודים דוברי ערבית כדי לשמור, להגן מפני הפלסטינים. חלק מהמזרחים שחיו שם התנכרו לערביות, לאפשרות לחיות בין הערבים. אני זוכר כנס של המפלגה הקומוניסטית ברמלה, שם ראיתי בפעם הראשונה את התושבים הערבים, אבל הם היו מאוד מוזנחים ומנותקים מהעיר, וזה לא היה דבר שיכול להוליך לשיתוף פעולה. אותו דבר קרה ביפו.

שבהן גדלתי, מהחידקל שבו למדתי לשחות, מהדהירה על אופניים ברחובות, מהשיבה בבתי-קפה ומיידים שעמם ארגתי חלומות ושוב לא פגשתי. זאת היתה פרידה מהמולדת" (עמ' 33).

מה אתה זוכר מהחיים היהודיים בבגדאד?

היינו הולכים עם אבא שלי לבית הכנסת בחגים, בסוכות, ביום כיפור. בחצר של בית הכנסת היינו משחקים. פעם אחת היתה בהלה גדולה, כשהייתי עם אֵיה האומנת המוסלמית שלנו בשוק, וסוס הניף את הזנב שלו והכה אותי. היא לקחה אותי לרב, שבירך אותי, ואני קמתי והכל הסתדר. אֵיה היתה אם שנייה, ויותר יהודייה מאיתנו. הפרידה ממנה היתה הכי קשה, יותר מהפרידה מהרחוב ומהשכונה. כמעט בדמעות, אני זוכר [לאיה מוקדשת נובלה מופלאה הנושאת את שמה בתוך קובץ הנובלות **אותות סחיו** (1992), אולי הפגינה המופלאה ביותר בכתיבתו של בלס, ואולי סיפורו היהודי ביותר, א"ב].

איך המשפחה שלך התייחסה לפנייתך לעיסוק הספרותי, בספרות הערבית?

לספרות לא כל כך התייחסו. זה בסדר שאני יושב בית וכותב. אבל עניין הקומוניזם מאוד הפחיד את אמא שלי. לאבא לא היתה עמדה בנושא, הוא היה בדרום עיראק, בשֶׁטְרָה, ובא רק לביקורים, ואני הייתי מאוד חצוף כלפיו, כי הוא היה מאוד שמרן. כשראיתי שאמא נבהלה, התחלתי להסתיר את הפעילות שלי במפלגה הקומוניסטית.

באופן פרדוקסלי, הסופרים היהודים בעיראק, שהתחילו לכתוב בערבית ספרותית, דבור שלפניך, הדחיקו במידה רבה את היהדות מסיפוריהם. הם ניסו לכתוב כתיבה "אוניברסלית", נמנעו מ"עדתיות" (תביעה שתחזור כלפי הסופרים היהודים-עיראקים כותבי העברית בארץ), וכיקשו להיות עיראקים רגילים, ואילו דווקא אלו שהמשיכו לכתוב בערבית בארץ, כמו סמיר נקאש ויצחק בררמשה, הכניסו את היהדות באופן בולט לסיפורים; איך אתה מסביר את זה?

הסופרים היהודים בעיראק, שהתחילו לכתוב בערבית ספרותית, רצו להיות חלק מהסביבה. הם לא רצו להתבדל יותר מדי. כך למשל שלום דרוויש מתאר את המשפחה שלו בסיפור "שירה מן הכפר" [הסיפור הנפלא הזה מצוי בעברית בתרגומו של ראובן שניר בתוך **ספרו ערביות, יהדות, ציונות - מאבק זהויות ביצירתם של יהודי עיראק, א"ב**], ונותן להם שמות נייטרליים מאוד, לא יהודיים מובהקים ולא מוסלמיים מובהקים. זאת היתה תקופה קצרה של כמה עשרות שנים שבה יהודים ניסו להשתלב בספרות הכללית, וזה לא היה פשוט. לעומת זאת בארץ, סמיר נקאש, שהמשיך לכתוב בערבית, הלך באופן קיצוני עם הנטורליזם שלו, ותיאר בערבית יהודים דתיים בבתי כנסת, עם שמות יהודיים ודיאלקט יהודי-עיראקי. חבל שמת. הוא יכול היה ליצור אסכולה מסוימת. הוא רצה להיות בעצם יותר נטורליסטי מריאליסטי, ובשימוש שלו בשפה כזו, המכילה כל כך הרבה דיאלקט יהודי-עיראקי, הוא היה מוכרח לתרגם את כל הטקסט, בעצם בהערות שוליים, לערבית ספרותית, כדי שגם מי שאינם יהודים-עיראקים יוכלו להבין.

"בחרתי בדרך שבה אוכל לקרב את הקורא העברי אל עולמו של האחר, הערבי באשר הוא והפלסטיני במיוחד, ואין דרך טובה לכך מאשר הצצה לתוך הספרות. וזה מה שעשיתי. כתבתי על זרמים בספרות הערבית, תרגמתי סיפורים של סופרים ממצרים, מעיראק ומארצות אחרות. בעיקר של סופרים פלסטיניים, ששמם כלל וכלל לא היה ידוע אז לקורא העברי" (עמ' 104).

ופותחת צוהר להתמודדות של יהודים בעולם הערבי דווקא עם הלאומיות הערבית ועם יהדותם, ולא עם הלאומיות הציונית? מה שעניין אותי זו הדמות בעלת המבנה המורכב, הזהות הכפולה. ברוב הספרים שלי, לא רק אלו ה"היסטוריים", הדמות המורכבת הזאת חוזרת. למשל, הדמות של הערבי-הישראלי, שהיה קומוניסט בצעירותו, והיתה לו אהובה יהודייה והוא מצא את עצמו שונה, לא שייך לאלה ולאלה, ונסע לאירופה והיתה לו חברה צרפתייה וחברים פלסטינים גולים, שבשלבם את ישראל צריך לחסל, ולו יש ידידים שם (בספר **חדר נעול**, א"ב). כך גם **בתום הביקור**, על היהודי העיראקי שחי בלונדון. מצד אחד הדמות **בתום הביקור** מנוגדת לי, הוא הגולה החופשי, שבא לארץ לתקופה קצרה ולא הצליח להיקלט וחי באנגליה כבר שנים רבות, וממשיך לכתוב בערבית, באנגלית, אבל לא נוטל חלק במה שקורה באנגליה, לא משתתף בבחירות, שומר על הנבדלות ורואה בה חופש. אני לא כך, מיד כשהגעתי הפכתי להיות פעיל פוליטי בארץ. אבל בעניין הזה של הכפילות, אני חושב שגם אני כמוהו במידה רבה. ובאמת לאורך כל הספרים שלי, זה משקף אותי, אלו ואריאציות שלי. הכפילות **מהוא אחר**, למשל, היא לא שלי, אבל זאת וריאציה. הרון סוסן רוצה להיות חלק מהכלל, אבל תמיד יזכרו שהוא יהודי שהתאסלם, והוא לא מצליח להפוך לחלק מהכלל. הדמות הקרובה אליו בארץ היא של המתכחשים לעברם, רוצים להיות ישראלים בלבד. יש כאלה: בעיני מי שאליו הם רוצים להצטרף - הם נחותים, ובעיני מי שממנו הם מנסים להתנתק - הם בוגדים, ומכל הצדדים הם מפסידים. השייכות הכפולה, הדואליות, שקיימת אצל כל אדם, קיימת בכל מה שכתבתי, ואני חי אותה כל יום.

אגב, על הספר **והוא אחר** זכית לתגובות מאוד קשות, כאילו שברת טאבו בכך שדיברת על יהודי שהתאסלם, ומצד שני דיברת על עצמך כיהודי-ערבי; כאילו לא הבינו כיצד מבחינתך הדמות הזאת של היהודי שמתאסלם בעיראק דומה דווקא ליהודי-העיראקי בארץ, שמוחק את ערביותו ועיראקיותו, ולא לך. התגובות האלו פגעו בך?

אני מניח מראש מה תהיה התגובה של אנשים, כך שמבחינה אישית זה לא פגע בי. בבית הסופר עשו ערב לכבוד הספר וחיים יבין ראיין אותי, ועלה הנושא של יהודי-ערבי. מהקהל צעקו לי אז - מה אתה עושה כאן, תחזור לעיראק. נכון שאני לא מחכה שיוודו לי על שעברתי לעברית, שהתרחקתי מהערבית והתקרבותי לעברית, אבל זה לא אומר שזה לא פוגע. אני לא מחכה לתגובה אוהדת מהציבור הזה, אבל אני מצפה מהציבור שאין לו דעות קדומות, שינסה להבין את האחר, גם אם יש לו התנגדות.

ואיפה יש ציבור כזה?

זה העניין. יש יחידים, אין ספק. הציבור הולך עם הדעה הכי מקובלת, במיוחד בפומבי, הוא לא רוצה להיות נבדל. הוא רוצה חיים קלים. ואני לא מוכן, כדי להשיג יותר אהדה, להתניף או לנסות להיות דומה למישהו אחר. הספרים לא נמכרים בכמויות גדולות, אבל אני נאמן לעצמי ואין לי ייסורי מצפון. לא התקפתי אחרים, אבל מי שקורא בעיון רואה שהדרך שלי שונה משל סופרים אחרים. הדבר הקל ביותר זה להתניף לאחרים, ויש וריאציות רבות של תנופה.

אתה כותב על "תפיסתם הסקטנטית, ולא אומר הגזענית, של חוקרים ומורים לספרות אשר נהגו ועדיין נוהגים להפריד אותי מכלל סופרים מהדור שלי, בני הארץ ויוצאי אירופה, ולמקם אותי בתוך סוגריים אתניים, כסופר מעדות המזרח" (עמ' 113);

"הישיבה במעברה היתה צניחה לעולם חדש, לעולם שבו מאבד האדם את הפרטיות שלו, שבו הוא נחשף לעיני הזולת בכל מעשה שיעשה, בין בתוך האוהל או הצריף, בין מחוצה להם. לידי זאת היתה ההתנסות הקשה ביותר, כי מטבעי אני נוטה להסתגרות" (עמ' 41-40).

אפשר לראות בטרילוגיה התל-אביבית שלך, **תל-אביב מזרח** [שהיא אכן יסוד בספרות המזרחית בארץ], את סיפור השתנותו של יוסף שאבי, בין המעברה, שכונת התקווה והחיים שאחרי השכונה, מעיראקי למזרחי למזרחן בעל-כורחו, מצעיר קומוניסטי ואקטיביסט לסגן מנהל בבית-ספר ולעובד במודיעין ובמשרד החינוך, למי שהתפכח ממרחק השנים מהפיכתו למזרחן במוסדות המדינה, שניתבו את הידע שלו בערבית לצרכיהם, וחש כי הוא נותר עומד מן החוץ; האם להיות "מזרחן" במקום "מזרחי" היתה האופציה העיקרית לבני דורך גם להמשיך את הקשר שלהם למזרח וגם להתקבל בחברה הישראלית? האם אתה מרגיש שזה, חלקית, קרה גם לך, שפעלת כמזרחי בתוך תרבותך, אבל הממסד ניצל את הידע שלך, גם באקדמיה, ומבחינתו היית כלי "לדעת את האויב"?

תראה, המצב היה, שבעבור מי שהיה לו רקע מזרחי, כמו המזרחים בשכונות, האפשרות לרכוש מעמד מסוים בארץ היתה בתחום הצבאי, בתחום הידע כלפי העולם הערבי. וזה שוב סגר אותם בנישה שלהם, גם אם במסגרת שירות שזוכה להערכה, שמעניק להם קרבה לממסד. שוב - אותה הבדלה בין מזרחי לאירופי, המקבעת כל אחד במקומו. באופן אישי לא היו לי חברים שהפכו ממזרחים למזרחנים. החברים שלי, כמו ששון סומך, דוד צמח, פנו למחקר האקדמי. המחקר יכול אולי לשרת מגמות פוליטיות, אבל אלו לא אנשים שהלכו לכיוון הצבאי או המודיעיני. ברור שהאקדמיה משרתת את הצד המזרחני המודיעיני, אבל זה מורגש יותר בחוג למזרח-תיכון מאשר בחוג לספרות ערבית. רבים מתלמידי הלכו לעבוד בתקשורת ככתבים, כעיתונאים.

ספר הזיכרונות מרבה לחשוף את "מאחורי הקלעים" של ספריך, ואתה מספר על תחקירים שערכת ושיחות שניהלת לפני הכתיבה; האם תמיד היה לך חלק מרכזי בכתיבה שלך? בכתיבת ספרים אתה עומד לפני ניסיונות לעמוד על אופיים של דברים, ואתה נעזר בפגישות עם אנשים כדי להרחיב את הידע שלך. זה מחויב המציאות. הרי אדם לא מתנסה בכל מצב בחייו הפרטיים, ולספרים אין אחיזה בביוגרפיה שלו. יש דברים שצריך לבדוק, והוא פונה לאנשים וחוקר, כדי שיוכל לייצג אנשים שאינם כמוהו. וכשאתה כותב זיכרונות, אתה עוסק בנושא נרחב מאוד. כמו שאדם העוסק בארכיטקטורה יכתוב על העולם שבו הוא חי, סופר כותב על עולמו.

מה הביא אותך לכתוב את ה"טרילוגיה ההיסטורית" שלך, הספרים **חורף אחרון** (שהתבסס על דמותו של הנרי קוריאלי, יהודי-מצרי, ממנהיגי המפלגה הקומוניסטית במצרים, אשר גלה לפריז), **והוא אחר** (שהתבסס על דמותו של נסים סוסה, יהודי-עיראקי שהתאסלם) ו**סולו** (שהתבסס על דמותו של יעקב צנוע היהודי-מצרי, אבי התיאטרון הסאטירי במצרים), ואולי גם את הנובלה "אותות סתיו" (בתוך הקובץ **אותות סתיו**, שהציעה קריאה בדמותו המורכבת של הסופר המצרי חוסיין פאוזי), ספרים שפנו אל דמויות שנעלמו מן ההיסטוריה ומן התודעה בארץ בשל ערביותן, בעיקר של יהודים מעיראק ומצרים בדורות האחרונים, והציעו לקוראים אולי היסטוריה אלטרנטיבית, שמאפשרת מבט מורכב על יחסי מזרח ומערב, החורג מיחסי אשכנזים-מזרחים בישראל,

בקטגוריות אלו מתוך מודעות למשמעותן, אצלנו, אצל הסופר ואצל אחרים. במובנים רבים אנתנו מחזירים את בלס שוב ושוב אל בגדאד וכך נהגתי אני בריאיון זה, ומקסימום לשכונת התקווה, אל המפלגה הקומוניסטית, אל הערבית, כשהוא גם אחד הסופרים שהיטיבו לתאר גם את תל-אביב של שדרות רוטשילד (אזור מגוריו כיום), כאשר הוא אחד מטובי הסופרים בארץ שכתבו את פרוז בעברית, כאשר הוא סופר ויוצר חשוב בעברית. וזאת מאחר שאנחנו זקוקים לו במקום הערבי-יהודי, הוא מייצג בעינינו איזה קצה, שאפשר להכיר אותו, להתנסח מולו, גם לשאוף אליו. אבל בלס מעולם, וגם לא עכשיו, לא ויתר ולא הדחיק את כל המורכבות שלו עצמו, על עולמותיה המגוונים. אשתו, חוקרת האמנות גילה בלס, מזכירה בשלב זה של השיחה כי למשל באנתולוגיה שהוציאו לפני זמן מה, של סופרים תל-אביביים שכתבו על העיר, לא פנו אליו כלל, אף שהרבה מספריו מתרחשים בעיר. ובלס הוסיף: "כשכותבים על מלחמת 67 בספרות העברית, לא מזכירים בכלל את הרומן שלי *התבהרות*, שמתחיל ביום הראשון של המלחמה. לא בכוונה, אבל הוא לא עלה על דעתם, כי הם קוראים הכל רק דרך החותמת המזרחית, דור אחרי דור".

ג. "זה עניין של גיל"

"מי שנעקר... ולא יכול עוד לשוב אליה... מעלה... תמונות מנכבי הזכרון, מנותקות זו מזו, והוא מנסה להפיח בהן חיים ולחיות בתוכן. כזאת היא בגדאד גם בעיני, עולם שאליו אני שב רק בכוח הדמיון בסיפורים שכתבתי משך שנים" (עמ' 140).

"לא נותרה בידי ולו פיסת נייר אחת מאותם ימים כדי להיעזר בה בכתיבת זכרונות אלו. שרפתי לפני ההגירה את כל ניירותי ואת מחברות היומנים שהקפדתי לכתוב בהן מדי יום ביומו" (עמ' 23).

האם לדעתך מדינת ישראל עם השנים מתמזרחת או מתמערבת? ומה צפוי לה בעתיד, המתמזרחת או התמערבת? הזיקה למערב מאוד חזקה, כי ישראל היא חלק מהמערב מבחינת פוליטיקה ושייכות. אבל הכל תלוי במצב בינינו לבין עולם הערבי. אם העולם הערבי ייפתח בפנינו ואנחנו בפניו, ישראל תהיה מזרחית עם אופי משלה, כמו שארצות ערביות שונות זו מזו: לבנון שונה מאוד ממצרים, ובין עיראק למרוקו יש הבדלים. אני מניח, ואולי לא נראה זאת בחיים שלי, שישראל תמשיך להתקיים ותגיע לשלום, ותהיה חלק מהעולם הזה - עם הזהות שלה, אבל לא כנטע זה. ישראל צריכה לשמור על זהותה השונה, אבל היא חלק, עם מיתדות מסוימת. הדבר הגדול שאנחנו יכולים לקוות לו זה שישראל תתפוס את מקומה המקובל על כל הסביבה, כחלק מהמזרח התיכון, עם האופי והייחוד שלה, עם ההישגים והכשלים, אבל כחלק, ויהיה לה גם תפקיד מרכזי, למרות שמבחינת גודלה היא קטנה, ושפתה אחרת. אבל הצרה היא שכל מה שקורה בימים האלו מראה ההפך. יש יותר ויותר עכבות ביחס לשילוב. מדאיגה אותי המדיניות הישראלית ולאן היא מובילה.

ומה יהיה התפקיד במהלך ההשתלבות הזאת שאתה מתאר, של המזרחים, מול הציפייה של אחת הדמויות ברומן הראשון שלך, **המעברה**, שהיהודים-הערבים יהיו גשר לשלום בין היהודים והערבים?

המזרחים בישראל יכולים למלא תפקיד חשוב כמתווכים בין מזרח למערב. הצרה היא שאותם מזרחים בעלי זהות ערבית הולכים ונעלמים. יש דור שני ושלישי שאמנם ספגו ערכים, אבל הם חלק מהמציאות הישראלית. ובכל זאת, גם עם חלוף הזמן יישאר משהו, צורת החיים, האוכל, המחשבה, שאם יטפחו אותו במידה מסוימת, אם קצת מהדור שלך ילמד ערבית, ימלא את המשימה הזאת, יש תקווה להשתלבותה של ישראל במזרח התיכון.

כיצד אתה רואה את הדרך שמעצבי הקאנון של הספרות העברית החדשה, למשל פרופ' גרשון שקד, מיקמו אותך בתוך ההיסטוריה של הספרות בארץ?

הם מעמידים גבול, מחסום, הבדלה בין הציבור האשכנזי - לידי הארץ והעולים מאירופה, שלא רואים בהם שונים, רואים בהם שייכים - לבין יוצאי המזרח, שמעבירים אותם למדור אחר. מבחינה פוליטית זאת גישה קולוניאליסטית ממדרגה ראשונה. הקולוניאליסטים היהודים שבאו לכאן, ראו עצמם כאירופים שכוונים את המולדת, ללא קשר למזרח. מבחינתם אנחנו בעימות עם המזרח. וכשבאים היהודים מהמזרח, הם שונים, וצריך להנך אותם ולהביא אותם להבנת המאבק הציוני. הם יהיו חניכים שצריך לפקח עליהם. לכן גרשון שקד ההירארכי הקדיש ל"סופרים מעדות המזרח" פרק נפרד.

אמנם הדבר שונה ביחס לדור החדש של הסופרים, אבל יש כאן עניין של השקפה, ודרך מחשבה לגבי העתיד, וגם הדור הצעיר, שלך - ירצה או לא ירצה - מזוהה עם ההבדלה שעושים לגבי היותו מארצות המזרח, ודי בכך כדי להעמיד את המחסום הקטן. לא עושים את זה לעולים מרומניה או משוודיה, למזרחים כן. אולי זה יקרה במשך השנים, אבל זה קיים.

גם בלי קשר לעניין העדות, דמות האדם - יש לו כל מיני שורשים, מהעבר, מבית הספר, המשפחה, הזרם הפוליטי - יש לו מערכת שייכויות שלמה. אפשר לראות אותו כאדם, הנבחן בכל המערכות כאיש עצמאי, או כחלק מקבוצה. כשמדברים על כותבים מעדות המזרח, הם מזוהים רק כחלק מקבוצה, המתאפיינת בהתמרמות על האשכנזים. לעומת זאת, ביחס לסופרים שגדלו בארץ, ביחס לסופרים אשכנזים, יאמרו שיש כאלה ויש כאלה, ותמיד יבחינו בין מזרחים ואשכנזים. אף פעם לא יעשו קבוצה של סופרים, נניח, שעלו לארץ בעשר השנים הראשונות למדינה. מיד יפרקו את הקבוצה, יבדילו בין יוצאי אירופה ויוצאי המזרח. העניין הזה ממשיך להיות גורם בהתייחסות לסופר ולדמות.

*

שמעון בלס ניהל עם פרופ' גרשון שקד פולמוס נרחב בעיתונות בראשית שנות התשעים בנושא זה. שקד, במסגרת פרויקט ההיסטוריה של הספרות העברית שלו, *הסיפור העברית 1880-1980*, הגדיר את בלס, וסופרים מזרחים נוספים, ככותבי "ריאליזם חברתי-עדי", אשר מוחים כנגד השפלתם החברתית בישראל, ומבקשים להתנקם באשכנזים בבית עם הפלסטינים. כך צמצם שקד, בהגדרותיו את עולמו הספרותי של בלס, שאותו העביר דרך פריזמה צרה ביותר, והשליך אותו אל מה שנתפס בעיניו כשולי הספרות העברית החדשה. דומה שניסיון זה לדחוק את בלס נבע הן מן הקושי להגדיר אותו, בשל ריבוי הזהויות שהוא מייצג, והן בשל תחושת האיום שחש המבקר מול עיסוקו של בלס בזהות היהודית-ערבית והמזרחית; זאת ועוד, שקד, כרוב מבקרי הספרות העברית המרכזיים בדורות האחרונים, חש זר וחסר כלים מתקריים להתמודד עם עולם התרבות הערבית בספריו של בלס, ולא היה יכול לבחון אותו על פי העולם הספרותי שמתוכו צמח ושממנו הושפע.

בעשור האחרון תוקן במידה מה מקומו של בלס במחקר האקדמי, בספרו של פרופ' חנן חבר, *הסיפור והלאום*, בספרו של ראובן שניר *ערביות, יהדות, ציונות*, ובעבודתו המחקרית של יובל עברי. אבל במובן מסוים, באופן פרדוקסלי, חלק מההתחזרה של בלס היא דרך הקטגוריה של "ספרות מזרחית", כלומר ההכנסה שלו למשבצת אחת עם סופרים אחרים רק על סמך מוצאו, אותה קטגוריזציה שעשה שקד ושבלס התקומם מולה. בלס, בשיחה בינינו, מסביר לי כי הוא מבין שהמוטיבציה של בני דורו לבחון אותו תחת כותרת זאת שונה מהמוטיבציה של שקד ודורו, ואומר כי הוא יכול לראות את האפשרויות המעצימות של בחינה זאת, ואת הראייה של קטגוריות אלו כמרחיבות ולא מצמצמות דווקא. אבל הבנה זאת אינה מבטלת את הצורך בחשבון נפש של בני-דורנו, והצורך להשתמש

צביה ליטבסקי

למותי

פי אתה נע גדול ודומם
מאחורי האגם רחב הידים וההרים
ולחק המפרשיות הלבנות ופרפרי
האור המרחיקים שעל המים

פי מראה עיני הוא לבושך
פי מראה עיני הוא תשוקתי אליך

וכל אשר אכתב הוא עליך לבד
רקמה בת חלוף בשולי צעיפך

וכל שורה – אזמל דקיק
להסיר מעליך שקיעה
אחר שקיעה, עקול
אחר עקול, עלה אחר עלה,
שקיפות אחר שקיפות,
כל אשר אכתב.

העננים מטפסים בעמל במעלה ההר,
מותירים מבשרם
על ענפים רדופי רוח.

בעזות מתריסה
אוצרים אותך האשוחים בירקם השחור,
גודרים בעדי מגשת.

עם המשב הקר ידעתי:
אתה אבי היחדי
שמעודי, בטרם הולדי, צפן לי
אי-עולם,
ואני לא ידעתי מה בודד
הוא ומלא

צריחי הכנסיות ויערות הארזים שכבר איני רואה,
לאן שקעו?
זכרם כורע אליך,
דוהה על פני החוף הבוהק
עם נסיגת הגל.

ועדין הם זורמים,
המים של השלג הנמס
בשכתי ובלכתי בשכבי ובקומי
בכל לכבי ובכל מאדי.

גם הצבעוני הבודד ליד מסוף הרלק
סוגר עליך גביעו
וכל אשר אכתב נספג כה ונעלם

מתוך ספר שיריה החמישי של צביה ליטבסקי,
ליטורגיה שיצא בימים אלה, בהוצאת הקיבוץ
המאוחד, סדרת ריתמוס.

זכורות האמירות המפורסמות של בן גוריון, כגון "אסור שיהודים יהיו ערבים", ומה שכתב בפקודות יום לצבא, שיש לחנוך את היהודים הבאים מארצות האיסלאם ללכת לשירותים ולא לאנוס נשים; מתי לדעתך הגזענות היתה בוטה יותר בארץ, בשנות החמישים או היום?

אני חושב שהיתה כאן יותר גזענות בשנות החמישים. כיום חלק מיהודי המזרח משולבים - גם בגזענות כלפי המזרחי הערבי. הגזענות הזאת הולכת ומתחזקת בצבא. תראה מה עושים לערבים בשטחים, הבנייה בהתנתלותיות, המלחמה ההרסנית בעזה. וכבר אין הבדל בין יהודים מזרחים ולא מזרחים ביחס לערבים, לפלסטינים. החיילים שהורגים והורסים ומשתוללים הם משני הצדדים, מזרחים ולא מזרחים.

היית מגדיר את סיפורם של יהודי עיראק בארץ כסיפור הצלחה? קשה לדבר על סיפור הצלחה. כי הדברים לא יציבים. בסך הכל הם השתלבו יפה, הן בתחום הפוליטי, הן בתחום האינטלקטואלי, הכלכלי, הם השתלבו יותר טוב מעליות אחרות. יש הרבה יהודים עיראקים שעלו לישראל ועזבו והפכו למליונרים באירופה ובאמריקה. היו סיפורי הצלחה. הם הצליחו גם במסחר, ובאוגיברסיטה.

ואיך היית מגדיר את סיפורם של יהודי עיראק במחצית הראשונה של המאה העשרים, לפני המעבר לארץ? אם מדובר על יהודים בלי קשר לציונות, יהודי עיראק מסוף מלחמת העולם הראשונה עד סוף שנות השלושים היו סיפור הצלחה, במסחר, בעיתונות, בספרות. במוזיקה, למשל סלימה מוראד. הם היו סיפור

הצלחה, אין שום ספק, וכך גם יהודי מצרים.

מלבד בגדאד, תל-אביב ופריז תופסות מקום מרכזי בכתיבתך. מה היחס שלך אליהן? אני אוהב את תל-אביב. נקשרתי אליה. התנועה הממושכת שבה. היא עיר, עיר חיה, תוססת. אין תחליף לבגדאד בתל-אביב ובפריז, אבל לכל אחת יש מקום משלה. בפריז אני אוהב את העיר ואני זר, למרות שאני מדבר צרפתית, זו עיר שיש בה הכל, שאתה מתאהב בה, אבל אתה שונה ממנה. בתל-אביב אני מרגיש שייך. היא לא בגדאד, אבל זו הסביבה שלי, למרות שאת רוב התל-אביבים, למרות הפתיחות של תל-אביב, אני לא סובל מבחינה פוליטית.

ולמה החלטת לכתוב אוטוביוגרפיה? זה עניין של גיל. תמיד חשבתי לכתוב זיכרונות, ותמיד כתבתי יומן, ובארון יש לי היומנים והשתמשתי בהם לכתובה, מלבד היומנים שהשארתי בבגדאד.

ושאלה אחרונה: מה כותבים אחרי ספר זיכרונות? לא יודע. יש לי משהו לכתוב אבל זה הולך קשה מאוד. אני מקווה שאתגבר. בינתיים אני מרגיש מין ריקנות. אפשר גם לנות. לא מוכרחים כל הזמן לכתוב. אפשר לקרוא.

אנא מן אליהוד, ספר סיפוריו הראשון של אלמוג בהר, ראה אור ב-2008 בהוצאת בבל; באחרונה ראה אור ספר שיריו השני, חוט מושך מן הלשון, בהוצאת עם עובד.